

Карлін Микола Іванович

д.е.н., професор, завідувач кафедри
фінансів та оподаткування
СНУ імені Лесі Українки,

Анти-оптимум Парето та особливості його реалізації в економічній політиці постсоціалістичних країн

Анотація. У статті розглядаються необхідність і напрями використання нового принципу фіскальної соціології - анти-оптимуму Парето - при реформуванні економік постсоціалістичних країн до та після кризи 2008-2009 років. Виявлено проблеми у реалізації принципів справедливості та ефективності при реформуванні фінансово-економічних систем постсоціалістичних країн (в тому числі України) в період економічного спаду 2012-2013 років та запропоновані шляхи їх вирішення на майбутнє.

Ключові слова: оптимум Парето, анти-оптимум Парето, принцип справедливості, принцип ефективності, постсоціалістичні країни, Польща, Латвія, Литва, Угорщина, Словаччина, Болгарія, Росія, Білорусь, Україна.

Анти - оптимум Парето и особенности его реализации в экономической политике постсоциалистических стран

Аннотация. В статье рассматриваются необходимость и направления использования нового принципа фискальной социологии - анти - оптимума Парето - при реформировании экономик постсоциалистических стран до и после кризиса 2008-2009 годов. Выявлены проблемы в реализации принципов справедливости и эффективности при реформировании финансово - экономических систем постсоциалистических стран (в том числе Украины) в период экономического спада 2012-2013 годов и предложены пути их решения на будущее.

Ключевые слова: оптимум Парето, анти - оптимум Парето , принцип справедливости, принцип эффективности, постсоциалистические страны , Польша, Латвия, Литва, Венгрия, Словакия, Болгария, Россия, Беларусь, Украина.

Anti-pareto optimal and the features of its implementation in the economic policies of the post-socialist countries

Abstract. This paper discusses the need for and the ways of using of a new principle of fiscal sociology – anti-Pareto optimal – in reforming of economies of the post-socialist countries before and after the crisis of 2008-2009; the problems in the implementation of the principles of justice and efficiency during the reforming of the financial and economic systems of post-socialist countries (including Ukraine) in the period of recession of 2012-2013 and the ways to solve them in the future are identified in the paper.

Keywords: Pareto optimal, anti-Pareto optimal, the principle of justice, the principle of efficiency, post-socialist countries, Poland, Latvia, Lithuania, Hungary, Slovakia, Bulgaria, Russia, Belarus, Ukraine.

Постановка проблеми. Сьогодні значна частка суспільних благ вже не регулюється законами ринку. На перший план в їх розподілі виходить потреба

дотримання принципів фіскальної соціології, які тісно пов'язані з соціальною політикою. Їх зміст та особливості реалізації ще не до кінця з'ясовані в світовій та українській економічній науці, особливо в контексті розпаду СРСР та радянського блоку. Це ускладнює розуміння механізму реформування української економіки та змісту соціальної політики в сучасних умовах. Тому необхідні подальші дослідження механізмів дії принципів фіскальної соціології у постсоціалістичний період, насамперед оптимуму Парето та його взаємозв'язків з іншими принципами фіскальної соціології.

Аналіз останніх досліджень. Значний вклад у дослідження основ фіскальної соціології внесли такі зарубіжні та українські вчені, як: В. Парето, Й. Шумпетер, А. Пігу, Дж. Бюкенен, Р. Масгрейв, П. Самуельсон, К.Ерроу, А. Сена, В. Андрущенко, В. Гесць, Ю. Іванов, А. Крисоватий, Е. Лібанова, В. В. Мандибура, О. Сидорович, А. Чухно, С. Юрій та інші. Ними сформульовані окремі принципи фіскальної соціології, виявлено ряд проблем у їх дотриманні при здійсненні соціальної політики на різних етапах розвитку суспільства, але рецесія 2012-2013 рр. ставить перед науковцями нові проблеми, на які поки немає відповідей.

Мета статті. Проблемою є те, що поки недостатньо з'ясованою є специфіка механізму дії принципів фіскальної соціології в пострадянській економіці України, як і інших країн СНД. Вимагає подальших досліджень і проблема реалізації цих принципів в умовах ускладнення глобалізації світової економіки в сучасних умовах. Необхідно також виявити особливості форм реалізації принципів фіскальної соціології в умовах світової економічної кризи 2008-2009 р.р. і післякризового розвитку. Насамперед це стосується анти-оптимуму Парето, який доповнює принципи справедливості та економічної ефективності.

Основні результати дослідження. В українській економічній літературі виділяють такі принципи фіскальної соціології: релевантності, адекватності, логічної послідовності, узгодженості [1, с. 292-293]. Важливо, цей перелік принципів доповнити новими, адекватними сьогоденню. До них слід віднести оптимум Парето, принцип соціальної справедливості, принцип економічної ефективності Крім того, доцільно пам'ятати, що в принципах фіскальної соціології тісно поєднані соціальна та економічна ефективність, які поки не в повній мірі враховуються при здійсненні соціально-економічних реформ у нашій країні.

На жаль, за роки незалежності в Україні при проведенні соціальної політики не вдалося врахувати вимоги принципів фіскальної соціології, насамперед принципу соціальної справедливості що призвело до таких негативних явищ, як: значний податковий тиск на платників податків, надмірна диференціація в доходах населення, значна тінізація економіки нашої країни, масова міграція працівників з України, істотне погіршення якості соціальних послуг. Прийняття нової редакції Бюджетного кодексу України та Податкового Кодексу України суттєво не покращило соціально-економічну ситуацію у нашій країні, про що засвідчили події кінця листопада –початку грудня 2013 р.

Для вирішення цих та інших проблем в соціальній політиці та економіці пропонуємо застосувати новий принцип фіскальної соціології, розроблений автором цієї статті, який доцільно назвати анти-оптимум Парето, який дозволить врегулювати суперечність між принципом економічної ефективності та принципом соціальної справедливості під час економічних криз та виходу з них [2, с.53-55].

Етичний ідеал суспільного добробуту (або – оптимум Парето) полягає в наступному: умовою зростання суспільного добробуту є покращення добробуту одних людей без одночасного погіршення добробуту інших. Згідно умови за Парето, той чи інший захід влади підвищує суспільний добробут в тому випадку, якщо вигоди від його запровадження з перевищенням компенсують втрати тих, чий рівень добробуту даний захід понижує[3, с.56].

Теоретично це можливо тільки в умовах економічного зростання, коли в суспільстві створюється певний приріст ВВП, який можна розподілити між усіма членами суспільства, не знижуючи доходів ні одної з груп.

Якщо спробувати використати підходи Парето для аналізу суспільних фінансів в незрілому демократичному суспільстві в умовах економічної кризи та виходу з неї, то можна отримати парадоксальний висновок, який можна, на нашу думку, сформулювати як «анти-оптимум Парето». Суть його полягає в наступному: в період економічної кризи та виходу з неї, обмеження державних видатків та збільшення податків повинно стосуватися всіх членів суспільства без виключення. Тільки тоді такі дії держави будуть сприйматися всім суспільством. Якщо ж будуть виключення, наприклад, на користь бідних верств населення, то середній клас та заможні верстви суспільства будуть шукати та знаходити способи (як свідчить досвід і сучасної України) уникнення додаткових податків на користь малозабезпечених верств суспільства (в силу значної корумпованості суспільства та «тінізації» нашої економіки) [4, с.72].

У країнах з незрілою демократією (якою на сьогодні є й Україна) заможні верстви населення через парламент, який вони контролюють, приймали і будуть приймати різного роду податкові та інші пільги на свою користь, якщо в цих країнах будуть надаватися преференції незалежним верствам населення.

Разом з тим, опираючись на окремі постулати фіскальної соціології, на наш погляд, можна розробити систему заходів з оптимізації фінансування соціальних видатків в Україні в сучасних умовах та відповідну систему оподаткування різних верств населення. Але ці заходи повинні підтримуватися більшістю населення і стосуватися доходів всіх прошарків населення, як це було зроблено в ряді постсоціалістичних країн у складні періоди їх розвитку.

Так, з 1997 р. до 2002 р. значних успіхів в оздоровленні бюджету за допомогою чіткої середньострокової бюджетної стратегії досягла Болгарія. Розширення часових меж бюджетної політики сприяло у цій країні забезпеченню макроекономічної та фінансової стабілізації, зміцненню бюджету. Основною умовою успішного здійснення середньострокової бюджетної стратегії у Болгарії стало формування політичного консенсусу щодо її головних цілей, з тією метою, щоб у разі зміни уряду не припинялося здійснення програми [5, 110].

Центральний уряд Польщі у перші роки після реформи (після 1988 року) з метою збалансування державного бюджету почав скорочувати видатки, в тому числі соціальні, що дозволило стабілізувати економічну ситуацію в країні. У другій половині 90-х років ХХ століття частка соціальних видатків у ВВП країни зменшилася порівняно з серединою 90-х років ХХ ст. і стабілізувалася, що позитивно відобразилося на економіці країни [6, 25].

У 2008 році під впливом фінансової кризи Угорщина змушена була звернутися за фінансовою допомогою до МВФ і підписала кредитну угоду на 25 млрд. дол., погодившись при цьому на значне скорочення соціальних видатків. Однак в квітні 2010 до влади прийшов новий прем'єр-міністр країни Віктор Орбан, який вирішив не продовжувати співпрацю з МВФ. Він почав впроваджувати нестандартну економічну політику, яка суперечила засадам програм МВФ та анти-оптимуму Парето, оскільки була направлена передусім на обмеження доходів бізнесу (насамперед іноземного), що в 2013 р. призвело до значних проблем в економіці Угорщини.

Крім банківського сектору, спеціальними «антикризовими» податками були обкладені сектори, що здебільшого знаходилися в іноземній власності (роздрібна торгівля, телекомунікації, енергетика). Суперечливими були й зміни в регулюванні ринку праці Угорщини, що включали: скасування неоподаткованого мінімуму, різке, 18%, підвищення розміру мінімальної зарплати, складна система рекомендованих зарплат та компенсацій для найманих працівників, значне підвищення ставки ПДВ (до 27%) та акцизів майже щодо всіх груп товарів [7]. Ці заходи фактично зменшили гнучкість ринку праці, можливості для менш кваліфікованої робочої сили, і в підсумку все одно призвели до зменшення реальних доходів багатьох угорців.

Виправдовуючи власні дії, угорський уряд часто посилається на свою головну мету – витягти економіку з рецесії. Певних успіхів у державних фінансах йому досягти вдалося. Дефіцит бюджету зменшено з 4,3% ВВП 2010-го року до 1,9% 2012-го року, а державний борг за той самий період – із 82% ВВП до 79%. У новому Основному Законі визначено його стелю на рівні 50% ВВП. 29 травня 2013 р. Європейська комісія порекомендувала звільнити Угорщину від процедури ліквідації надмірного дефіциту – системи санкцій для держав-учасниць, у яких він надто високий [8]. Разом з тим, Угорщині вкрай потрібні іноземні інвестиції, оскільки вони в першому кварталі 2013 р. зменшились майже на 9%, але іноземних інвесторів лякають політичні ризики та можливі санкції ЄС щодо Угорщини.

Дотримання вимог анти-оптимуму Парето особливо проявилось під час виходу з кризи 2008-2009 р.р. в Латвії і Литві, оскільки фінансово економічні заходи в цих країнах стосувалися обмеження доходів всіх верств населення, що й дозволило цим країнам швидко подолати кризу.

Щоб зберегти прив'язку лата до євро і уникнути істотної девальвації своєї національної валюти, латвійська влада пішла на непопулярні заходи зі скорочення державних витрат в 2008-2009 рр. Сьогодні ця політика економії може розглядатися як найбільш послідовне виконання приписів щодо бюджетної дисципліни – було скорочено зарплати в держсекторі, заморожено

індексування пенсій, підвищено податки, хоча проти цих заходів виступила значна частина населення країни.

Сьогодні Банк Латвії вважає, що перехід країни на євро в 2014 р. сприятиме зростанню реального ВВП країни на 7,4%, експорту — на 5%, інвестицій — на 16% [9].

Подібна політика була реалізована і в Литві. Кабінет міністрів Литви, прагнучи зменшити темпи зростання державного боргу та дефіциту бюджету, в 2008—2011 рр. був змушений вдатися до доволі болісних і непопулярних заходів економії: зменшення розміру заробітних плат і пенсій, соціальних виплат, підвищення ПДВ, збільшення акцизів. Результатом таких дій стали: стабілізація фінансово-економічної ситуації та зростання економіки. 2013 року, за оцінками європейської фінансової групи UniCredit, Литва за темпами зростання економіки випередила Латвію, Естонію, Польщу, не кажучи вже про Україну [10 с. 18]. Це дозволить Литві вступити до Євросони в 2015 р.

Разом з тим, при виході з кризи, необхідно уникати таких явищ, як зростання доходів найзаможніших верств населення при падінні доходів абсолютної більшості населення (як це відбулося в Україні в 2008-2009 роках). Це породило масове ухилення від сплати податків з боку середнього класу, який переважно зайнятий у малому і середньому бізнесі. Пояснення цьому можна знайти в недотриманні вимог анти-оптимуму Парето, оскільки зростання податкового тягаря в періоди криз повинно стосувалися всіх платників податків, але – в різній мірі. Проблемою є визначення цієї межі для різних груп платників податків.

З економічної теорії відомо, що в період економічної кризи та зростання інфляції найбільше страждають малозабезпечені верстви населення та працівники бюджетних установ, доходи яких фіксуються державою. Тому обмеження доходів цих груп населення, згідно нашої трактовки анти-оптимуму Парето, необхідно проводити на мінімальному рівні, удосконалюючи для них надання соціальних, комунальних і транспортних пільг. Разом з тим, важливо оптимізувати фінансування різноманітних пільг, які де-юре повинні належати малозабезпеченим верствам населення, а де-факто в значній мірі отримуються більш забезпеченими верствами українського населення (насамперед це стосується комунальних послуг, за що Україну справедливо критикує МВФ). В цьому плані повчальним для України є досвід Словаччини, Росії, Білорусі.

У царині прямого оподаткування прибутків словацька податкова реформа була зосереджена на запровадженні єдиної податкової ставки (19%), відомої також як «фіксований податок», який було введено за принципом оподаткування всіх прибутків єдиним способом, не зважаючи на джерело оподаткування. Нове законодавство скасувало 21 вид оподаткування прибутків, який застосували в Словаччині до реформи [11, с. 189].

Іншим важливим кроком уряду Словаччини стало спрощення правил щодо бізнесових витрат. Новий закон щодо оподаткування дозволяє збитковим підприємствам не сплачувати податки впродовж п'ятирічного періоду. Водночас, словацьким компаніям не дозволено ухилятися від інвестиційних витрат. Натомість, в податковій ставці передбачено падіння ринкових цін. Це

означає, що з кожної витрати на інвестиції може бути утримана від оподаткування лише певна їх частка щороку. В залежності від виду інвестицій чи власності, період часткового звільнення від податків може становити 4, 6, 12, або 20 років [11, с. 190].

Спеціальні податкові режими в Словаччині застосовуються лише у депресивних районах, а спрощена система оподаткування спрямована на підтримку малого бізнесу і зведена до спрощення обліку та звітності.

У Словаччині оподаткування доходів населення побудовано в такий спосіб, щоб мінімізувати податковий тягар на доходи незаможних громадян. Зокрема, населення з річним доходом до 3400 євро не платить податку на доходи. Крім того, в країні діє прогресивна система оподаткування нерухомості. Незаможні громадяни не сплачують цього податку, тоді як власники дачних будинків і гаражів мусять платити додаткові податки [11, с. 191-192].

У Російській Федерації на весь зріст постало питання оптимізації федерального бюджету на 2014-2016 рр. Наступного року фінансування освіти скоротять на 88 млрд руб. (13 %). На соціальній політиці зекономлять 82 млрд руб , на охороні здоров'я - 44 млрд руб , на ЖКГ – 37 млрд руб. Кількість безкоштовних ліжкомісць у лікарнях у Росії скорочується , хоча і не так швидко , як в Україні , де проводиться своя медична реформа. Втім, бюджетні витрати на охорону здоров'я у сусідів помітно нижче, ніж у нас. І їх продовжують скорочувати: до 2015 вони повинні зменшитися на 17,8% порівняно з 2012 р.

Зміни торкнулися і наукових установ : Російську академію наук , Російську академію медичних наук і Російську академію сільськогосподарських наук у ході реформування збираються скасувати як самостійні структури - відповідний закон вже підписаний В. Путіним. Замість них буде створене підзвітне Міносвіти і науки Федеральне агентство наукових організацій (ФАНО) , яке буде управляти їх майном.

Очевидною жертвою скорочень в РФ стане ЖКГ. Влітку 2013 р. комунальні тарифи в РФ були збільшені в середньому на 10-15% , у тому числі на газ на 15 % . А в семи пілотних регіонах РФ влада довільно встановила норму споживання електроенергії. Споживання нижче норми буде дешевше тарифу , вище - істотно дорожче. У Володимирській області , наприклад , в норму вписується не більше 40 % населення , а значить , мова йде про приховане підвищення тарифів. Наприкінці 2014 експеримент буде поширений на всю країну і торкнеться вже не тільки електроенергії , але і газу та води.

Більше того , навіть так званий материнський капітал , який вважається головним соціальним досягненням попередніх років сучасної Росії, можливо , доживає останні дні. Нещодавно В. Путін запропонував розглянути питання про заміну материнського капіталу " адресною допомогою бідним сім'ям".

На відміну від України, в РФ материнський капітал надається тільки при народженні другої, третьої і наступних дітей ; а використовувати його можна не раніше , ніж через три роки після народження дитини. Розмір виплат станом на 2013 р. дорівнює 12,8 тис дол. США [12, с. 18-19].

Досить складною є соціально-економічна ситуація і в Білорусі. Затоварювання складів стало лихом білоруської промисловості. За даними «Білстату», на кінець травня 2013 року, складські запаси оцінювалися в 33,3 трлн білоруських рублів (3,8 млрд доларів), збільшившись з початку року на 1,29 млрд доларів.

Результат позначається на бюджеті. Як повідомив заступник міністра фінансів Білорусі М. Єрмолович, за його оцінками, до республіканського бюджету недонайде 9 трлн рублів (1,02 млрд доларів). В першу чергу, це пов'язано із зниженням надходжень за податком на прибуток, зважаючи на те що прибуток в економіці мав би бути більшим.

Уряд Білорусі збирається покрити дефіцит підвищенням акцизів на паливо.

Президент країни О. Лукашенко попередив й про необхідність скорочення витрат на науку.

Наскільки є складним економічний стан Білорусі, ілюструє вказівка О. Лукашенка оптимізувати військові витрати, зосередивши їх на найважливіших напрямках. Скоротяться на 20% витрати на утримання чиновників і вчителів. У новому сезоні, з вересня 2013 р., підвищуються тарифи ЖКГ. У стадії обговорення — введення податку на непрацюючих [13].

Непростою є й соціально економічна ситуація і в Україні, що вимагає пошуку шляхів оптимізації витрат та збільшення доходів бюджету.

На наш погляд, недоцільно обкладати додатковими податками доходи або зменшувати соціальні пільги для тих сімей, які отримують додаткові кошти від родичів – заробітчаних із-за меж України. Це, як правило, небагаті сім'ї. В цьому плані в Україні давно треба провести податкову амністію подібних доходів, з яких не сплачені податки, щоб ці кошти були вкладені в економіку нашої країни. Ставка оподаткування таких доходів повинна бути мінімальною: від 0 до 5%. Ставка в 10%, як це переважно пропонується науковцями і політиками, розглядається сьогодні заробітчанами як надмірна. Подібне можна було б робити до кризи 2008-2009 років, а зараз доходи заробітчаних із України суттєво зменшилися. В 2014-2015 р.р. ця амністія є необхідністю, оскільки Україні все важче отримувати інвестиції із-за кордону.

Важливо також ввести податок на нерухомість за мінімально можливими ставками (але на її вартість, а не на загальну площу, як це зроблено в Податковому Кодексі України), поступово підвищуючи їх протягом тривалого періоду часу.

Крім того, необхідно посилити податковий тиск на фізичних та юридичних осіб, які приховують свої доходи в типових та нетипових офшорах, у тому числі на Кіпрі, який за українськими законами не є офшором, хоча ряд країн відносять його до офшорів, не дивлячись на вступ до Європейського Союзу в 2004 р. Це відновило б соціальну справедливість в оподаткуванні, як це вимагається законами соціальної політики, зменшило б соціальну напруженість в Україні та допомогло б реалізувати анти-оптимум Парето.

Потрібно з'ясувати (ефективність) допомоги за народження дітей, оскільки її розмір в Україні значно перевищує стандарти ЄС. Не секрет (про це

говорять всі неупереджені дослідники демографічної ситуації в Україні), що допомога при народженні дітей у нашій країні породжує не тільки позитиви, а й негативи в демографічній ситуації в Україні в останні роки.

Висновки. Перелік принципів фіскальної соціології необхідно доповнити такими, як: оптимум Парето, анти-оптимум Парето, принцип соціальної справедливості, та обов'язково враховувати їх при проведенні соціальної політики в Україні в сучасних умовах, гармонізуючи її з принципом економічної ефективності.

Заходи з оптимізації оподаткування та соціальних виплат в Україні в період економічної кризи та після неї повинні стосуватися всіх верств населення. Тільки тоді діятиме анти-оптимум Парето, що дозволить проводити ефективну соціальну політику та зменшити соціальне напруження у нашій країні при здійсненні болісних, але необхідних для суспільства, економічних реформ.

Важливо оптимізацію податків та соціальних видатків в Україні здійснити максимально прозоро, із запевненням населення щодо відновлення частини раніше існуючих соціальних пільг у післякризовий період (в 2015-2016 р.р.).

Література

1. Іванов Ю. Податковий менеджмент / Ю.Б. Іванов, А.І. Крисоватий, А.Я.Кізіма, В.В.Карпова //Підручник.- К: Знання, 2008. – 525 с.
2. Карлін М. І. Особливості фінансування соціальних видатків в умовах сучасної економічної кризи / М.І. Карлін//Фінансова система України. Зб. наук. праць. – Острог: Вид-во. Нац. університету «Острозька академія», 2009. – Випуск 11. – с. 51-58
3. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті /В.Л. Андрущенко// Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
4. Фіскальна політика і соціальні виплати в сучасній Україні /М.І. Карлін// Науково-економічний та суспільно політичний журнал «Демографія та соціальна економіка» - К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, -2012. - №17. – с. 70-72
5. Лебеда Г.Б. Податково-бюджетна політика та економічне зростання /Г.Б. Лебеда// Економіка і прогнозування. – 2002. - №1. – с.93-101.
6. Карлін М.І. Фінансова система сучасної Польщі /М.І. Карлін// Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 120с.
7. Досвід взаємодії Туреччини та Угорщини з МВФ: схожа тактика, різні результати та уроки для України / О. Носова// Економіст. – 2012. - №11. – с. 58-63.
8. Вівця під малиновим куполом// Український тиждень. – 2013. - №25-26. – с. 18-19.
9. Коваль О. Єврозоні потрібна Латвія /О. Коваль// Дзеркало тижня. – 2013. – 15 червня. – с. 5.
10. Речковас К., Крамар О. Литву штовхають в обійми Кремля / К. Речковас, О. Крамар// Український тиждень. – 2013. - №41. – с. 18-20.
11. Карлін М.І., Балак І.О. Фінансові системи країн Центрально-Східної Європи / М.І. Карлін, І.О.Балак. – Луцьк: Надстир'я, 2012. – 500 с.
12. Горбач Д. Сметная казнь / Д. Горбач// Бизнес. – 2013. - №43. – с. 17-19.
13. Райхель Ю Квіточки від Митного союзу, або великий прокол «білоруського економічного дива» /Ю. Райхель// День. – 2013. – 28 серпня. – с. 5.